

Mykola Kyselov

Doctor of science, professor, leading researcher of Institute of Philosophy named after H.S.Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-0427-1740>

e-mail: nn1942@ukr.net

THE PHENOMENON OF BIOPOLITICS: STATUS AND PROSPECTS

Abstract

Analyzed heuristic possibilities, limits of competence and subject field of biopolitics study are an important fragment of a new complex scientific direction of biophilosophy. The position about its socio-natural character is argued: the integration of biology with the sciences of man and society. The reasons for the actualization of the problems of biopolitics and biopower under the current conditions (the market economy crisis, ecological and anthropological crisis, the progress of global warming) are considered.

It is shown that the planetary issues of migration, rise in inequality and the New Climate Regime are actively involved in the field of biopolitics. The skepticism about expectations for globalization, that is already perceived as «provincial vision, proposed by a few individuals, representing a very small number of interests», that «has been imposed on everyone and spread everyone». (B. Latour). It is emphasized that ecology has made efforts to attract attention to the global problems of humanity and created an «environmental dimension» in everything, including politicum, and yet it has not lived up to the expectations: Greens Parties remain dependent everywhere on the minorities seeking support. It is at the level of biopolitics, one has to be understood that the inaccuracy of the classic contrast the environment with the organism, nature with man and human nature with culture.

It is concluded that biopolitics has to play a pivot role in the decision of the global «survival strategy» and the preservation of life on the planet. It must find support and resilience in a situation of unprecedented destruction of all living things.

Key words: biopolitics; biopower; ecology; holistic and analytical paradigms; global warming

Кисельов Микола Миколайович

Доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-0427-1740>
e-mail: nn1942@ukr.net

ФЕНОМЕН БІОПОЛІТИКИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**Резюме**

Проаналізовані евристичні можливості, межі компетентності та предметне поле дослідження біополітики — важливого фрагменту нового комплексного наукового напрямку біофілософії. Аргументується положення про її соціоприродний характер: інтеграція біології з науками про людину та суспільство. Розглядаються причини актуалізації проблематики біополітики та біовлади за сучасних умов (криза ринкової економіки, екологічна та антропологічна кризи, прогресування глобального потепління). Робиться висновок, що визначну роль у вирішенні глобальної «стратегії виживання», збереження життя на планеті має зіграти саме біополітика, яка мусить віднайти опору і стійкість у ситуації безпрецедентної руйнації всього живого.

Ключові слова: біополітика; біовлада; екологія; холістична та аналітична парадигми; глобальне потепління

Вступ

Пошук принципово нових цивілізаційних цінностей нині в першу чергу змушує звернутися до живого і органічно пов'язаних з ним екологічних реалій, а особливо до фундаментальної філософсько-світоглядної опозиції «людина — природа». У свій час В. Вернадський справедливо зауважував, що «До тепер історія людства і історія його духовних виявів вивчається як самодостатнє явище, що вільно і незакономірно виявляється на земній поверхні, в оточуючому його середовищі як дещо йому чуже. Соціальні сили, які тут проявляються вважаються значною мірою незалежними від середовища, в якому відбувається історія людства» [1, с. 32].

Кризовий стан суспільства, культури та природи стимулює звернення науковців та філософів до феномену життя. Біологія, як фундаментальний напрямок сучасного природознавства, є надзвичайно цікавим й продуктивним об'єктом для філософського методологічного-світоглядного аналізу. Надзвичайно широкий діапазон дослідження: від біосферного рівня організації живого до субмолекулярного і навіть субатомного. Неперехідне світоглядне значення її проблем зумовлюють ситуацію, коли біологічні концепції все більше починають впливати на формування «ідейного клімату» сучасної науки, відбувається активна «інверсія» біологічного матеріалу на найвищі рівні загальнонаукової та філософської рефлексії. Тепер дослідники вже піддаються критиці не за «біологізаторство» — (аналогії між соціальним та біологічним), а скоріше за «біофобію» — невміння чи небажання, а то і втрату смаку до таких аналогій в процесі аналізу складних соціоприродних проблем. Надзвичайно складні, мінливі феномени органічної природи (невід'ємним фрагментом якої є людина) вимагають зовсім інших підходів, іншої методології, на відміну від тих, що сформувалися в класичному природознавстві.

Методи дослідження

Для оцінки евристичних можливостей, меж компетентності та предметного поля дослідження біополітики базовою стала концепція постнекласичної раціональності, яка дозволила проаналізувати біополітику як складну систему з урахуванням нелінійного розвитку. Методологічну роль в дослідженні біополітики як важливого фрагменту нового комплексного наукового напрямку біофілософії відіграли принципи та поняття синергетики. Системний метод дозволив проілюструвати потребу в інтеграції біології із корпусом соціогуманітарії, є постмодерновим явищем із різними варіаціями, націлених на синтез проблематики, які так чи інакше визначають вектор поступу сучасного наукового знання, на яке покладаються сподівання на збереження життя на планеті загалом.

Результати

Еволюційна теорія Ч. Дарвіна дозволила по новому подивитися на цілу низку соціальних проблем, надавши соціальним закономірностям статусу природного, біологічного закону. Моделі та концепції біології мають активне застосування в корпусі соціально-гуманітарних наук, а останні все більше потребують запозичення їх у біології. Причому обмін відбувається на високому концептуальному рівні. Відомо, що на формування теорії еволюції Ч. Дарвіним значний вплив мав економіст і демограф Т. Мальтус. Відомий концепт «боротьби за існування» передував як соціальна ідея Т. Мальтуса. В свою чергу під безпосереднім впливом теорії Ч. Дарвіна виникли соціодарвінізм та соціобіологія, що спричинили суттєву натуралізацію соціальних дисциплін, внаслідок чого історія суспільства почала розглядатися як природний процес. Стосовно соціодарвінізму, попри все його несприйняття за очевидну редукцію соціального до біологічного, то хіба функціонування безпрецедентної кількості політичних партій у сучасному українському політикумі не створює альянсу боротьби за електорат, а, отже, за існування? Тим більше, що багато чого суттєвого із його ідейного активу успадковується нині в сучасній біополітиці. «Природнича історія» Ж. Л. Бюффона спонукала О. Бальзака до створення «Людської комедії». К. Поппер від критики еволюційної теорії у своїй праці «Злиденність історизму» у праці «Відкрите суспільство і його вороги» проявив себе як адепт еволюціонізму і, навіть, вважається одним із засновників еволюційної епістемології, соціоприродним напрямком, який під безпосереднім впливом дарвінівської теорії еволюції робить адаптивним природним процесом навіть теорію пізнання.

Усвідомлення підвищення статусу біологічного пізнання в системі сучасної науки, безсумнівний теоретичний і практичний вплив його на формування новітньої наукової картини світу, стимулюють з'явлення таких міждисциплінарних феноменів як біополітика, який стає органічним фрагментом сучасної біофілософії. Термін біофілософія набув поширення після виходу публікації Р. Саттлера «Біофілософія. Аналітична і холистська перспективи» (1986), де предметом дослідження були гносеологічні аспекти і особливості пізнання живого у поєднанні холистичної та аналітичної традиціями із активним залученням можливостей інтуїції [2]. Йдеться про відродження натуралістичної лінії у філософії. Не дивлячись на те, що праця Р. Саттлера орієнтована на визначення раціональних шляхів пізнання феномену життя, він однак вважає, що численні образи біологічної реальності «усі рівні у своїй беспорядності перед таїною життя» [3, с. 13].

Буде доречним зазначити, що ще до появи цього терміну, як це нерідко трапляється, дослідницьке поле цього напрямку формувалося значно раніше. Витоки його можна спостерігати ще з натурфілософських інтуїцій Плінія Старшого до сучасних узагальнень метабіології. Важливу роль в становленні біополітики відіграють такі феномени як географічний детермінізм, геополітика, евгеніка, соціобіологія, глибинна екологія, біологічна етика, ноосферологія, біорегіоналізм тощо. Попри певний еkleктизм поєднання різних соціоприродних напрямків в єдину концепцію, за що біофілософію відносять до постмодернізму, інтерес і актуальність її проблематики невпинно зростає. Загалом цей напрямок орієнтований на осягнення феномену життя як планетарного цілого. Осягнення за допомогою принципово іншої синтетичної методології.

Здійснити це засобами традиційної методології неможливо, тому, що вона є надто фрагментарною. Живе не можна редукувати до окремих фрагментів (фізичних, хімічних, і, навіть, біологічних та соціальних) хоча воно виникає на їх основі. Важливу роль в реалізації цього проекту відіграє коеволюційне бачення природних та соціальних процесів.

Біополітика, звичайно, є дискусійним, але досить об'єктивним свідченням потреби застосування соціоприродного підходу до вивчення політичних ситуацій. Термін «біополітика» (*bios politicos*) увів шведський дослідник Рудольф Челлен, який відстоював думку, що держава є квазібіологічним організмом. Головним призначенням цього напрямку є застосування ідей біології та психології у вирішенні політичних проблем та у політологічних дослідженнях, виявлення біологічних закономірностей, що лежать в основі політичної поведінки та еволюційно-біологічних витоків держави та суспільства. Формується думка, що різноманітні конфліктні ситуації в соціумі (міжетнічні конфлікти, боротьба за владу тощо) базуються на еволюційно-біологічних чинниках. Цей інноваційний напрямок має своїх попередників, які так чи інакше розробляли концепцію поєднання біологічного та соціально-політичного. Л. Вард, П. Кропоткін, Г. Спенсер, У. Самнер та ін. робили у свій час цікаві спроби застосувати концепцію природного добору для пояснення політичних явищ. Відомі намагання біологізувати соціальні процеси з боку соціалдарвіністів (Е. Феррі, Л. Вольтман, Л. Гумплевич, Ж. Лапуж та ін.). Сучасна біополітика спирається на виокремлені етологами (К. Лоренц, К. Фріш, Н. Тінберген та ін.) явища колективної поведінки тварин та людей. Отже, існують певні аналоги між системами соціальними та біологічними. Тут активно залучається соціобіологічна концепція «генно-культурної коеволюції». Мета біополітики вбачається в тому, щоб виявляти еволюційно-біологічні корені соціальних інституцій аж до держави включно; дослідити біологічні засади поведінки індивідів та груп; дослідити психофізіологічні, біохімічні та біофізичні кореляти політичної поведінки. Соціальні феномени в цих дослідженнях розглядаються не як випадкові, а як продукт еволюційного процесу, як закріплення переваг начал соціальності починаючи із тваринних співтовариств. Спираючись на макробіологічний матеріал, біополітики сподіваються пояснити такі соціально-політичні феномени як харизматичність, політичне лідерство, політичні еліти, специфіку та тенденції взаємостосунків влади та електорату тощо. Важливим фрагментом біополітики є мотивація й аргументація прийняття рішень (на рівні окремих держав та міжнародних організацій) в контексті проблем біологічної етики: організація біоетичних комітетів, створення й застосування трансгенних культур, заходи спрямовані на біобезпеку населення тощо.

О. Олескин біополітику визначає як стик біології з науками про людину та суспільство. Це природничогуманітарна наука предметом якої є порівняльне дослідження міжорганізменних і надорганізменних стосунків (включаючи і людське суспільство). Особливу увагу вона приділяє фактам соціальної поведінки тварин, які можна співставити з поведінкою індивідів і груп у людському суспільстві. Проводяться прямі паралелі із дарвіновською «боротьбою за існування». Хоча не претендує на редукцію соціального до біологічного і заперечує соціал-дарвінізм. Натомість прагне комплексного розуміння людини, враховуючи при цьому певний паралелізм між біологічною та культурною еволюцією [4].

Крім того, біополітика визначається як сукупність раціоналізованих засобів здійснення біовлади. Біовлада тлумачиться як форма управління суспільством за допомогою комплексу засобів, створених на ґрунті біоетики, біотехнологій та біомедицини. Особлива увага приділяється засобам маніпулювання біологічними функціями окремих індивідів за допомогою суспільної думки, ЗМІ, масової культури тощо. Наука, технологія і політика зав'язуються в єдиний вузол. Термін «біовлада» М. Фуко увів у 1976 р. «Народження біополітики», «владу над життям» він вважав одною із головних подій в історії людства, котра внесла найбільш радикальні зміни у спосіб людського існування. Феномен біовлади М. Фуко пов'язує з появою людини «громадянського суспільства» і ліберальної моделі управління—*Nom oesopoticus*. Постійне втручання з боку держави, як правило з благими намірами, зокрема вдосконалення природи

людини та суспільства, пошук надійних гарантій свободи тощо. Вплив біовлади на життя соціуму — біотехнології, зокрема втручання в людську природу заради її покращення. Часто-густо це призводить до спотворення природних форм буття. Генна інженерія, косметологія — утопічні форми пошуків вдосконалення тіла. Біотехнології стають технологіями політичними. Влада шукає засобів керування масами населення, контролювати насущні проблеми людини, формувати її соціальний і навіть тілесний вигляд. Прагне до управління здоров'ям, народжуваністю, гігієною, сексуальністю тощо. Політика проникає у всі сфери людського життя. Активізується термін Аристотеля «*bios politicos*». З'являється концепція «людського капіталу». Поширюються заклики про необхідність «інвестування в людину», вдосконалення процесів освіти, охорони здоров'я, виховання дітей, вирішення гендерної ситуації тощо.

Біовладу цікавить все: генна інженерія, косметологія, медицина, біоетика. «Влада над смертю обмежується по масштабах і поступово витісняється владою над соматичним буттям людини, а остання послідовно приймає форми контролю над репродукцією, зовнішнім виглядом і внутрішньою організацією людського організму, його генетичної конституції» [5, с. 60]. Носієм її є медицина, виконавчі та законодавчі структури [5, с. 79–80]. Передбачається повний контроль над життям, зокрема над суспільною свідомістю. Постійне втручання в життя людини з боку держави. Установлення біовлади М. Фуко вважає найбільш радикальним зрушенням у способі людського існування. Політичні проблеми починають вирішуватися засобами біотехнологій: звідси інтерес до створення клітин, «редагування геному» тощо. Змінюється ставлення людини до власного існування (Ю. Габермас). Державні органи охорони здоров'я, біотехнології, косметологія, контроль за народжуванням, гігієною, пошуки досконалості тіла політизуються і робляться спотвореними формами буття *bios politicos*. Біовлада, як нова технологія влади нерідко викликає спротив. З'являються форми боротьби проти утисків біовлади (Джорджо Агамбен, Антоніо Негрі).

До сфери біополітики нині активно долучаються загальнопланетарні проблеми міграції, зростання нерівності та Нового Кліматичного Режиму (Б. Латур). Посилюється скепсис щодо сподівань на глобалізацію, яка вже сприймається як «провінційний світогляд, випрацюваний декількома людьми, що представляють досить вузьке коло інтересів», який запропонований всім і розповсюджується повсюду [6, с. 29]. Зазначаючи, що екологія багато чого зробила, щоб привернути увагу до глобальних проблем людства і сформувала «екологічний вимір» у всьому, в тому числі і політикумі, Б. Латур вважає, що вона зрештою потерпіла поразку. «Партії зелених повсюду залишаються залежними меншинами, що розгублено шукають підтримки з боку» [6, с. 83]. Саме на рівні біополітики має стати зрозумілим некоректність класичного протиставлення доквілля організму, природи людини і природи культури.

«Можливо настала пора відмовитися від слова «екологія», зберігши його лише для наукової сфери. В реальності ж важливі лише питання місць для життя у згоді або конфлікту із іншими земними, що мають ту ж мету, що і ми. Для позначення цих місць для життя має підійти прикметник політичне, із урахуванням розширення змісту терміну поліс, який довгий час розумівся досить вузько» [6, с. 154]. Б. Латур звертає увагу на парадоксальній ситуації, коли різні емоції викликають заклики захищати природу (це наводить нудьгу), та заклики захищати власну територію (це мобілізує без зволікання) [6, с. 22]. Головною проблемою біополітики він вважає знаходження опори і стійкості в ситуації «кінця глобалізації», нарощування міграційних процесів та планетарних кліматичних змін.

В доповіді Римського клубу «Come on! Капіталізм, короткозорість, спадок і руйнація планети» (2019) його президенти Ернст Вайцеккер і Андрес Війкман явище глобального потепління, спровоковане антропогенними чинниками, кваліфікують як реальну загрозу цивілізації, свідчення причетності «старого світу» і обстоюють нагальну необхідність корінної зміни парадигми розвитку людства, а саме: термінової трансформації систем виробництва і споживання, скорочення народжуваності, радикального переходу до альтернативних економіки та енер-

гетики. Вихід із ситуації, що склалась вбачають у створенні «єдиної планетарної гармонійної цивілізації». Потреба в цьому давно вже назріла, але рекомендації і не лише авторів цієї доповіді (особливо в частині швидкого створення «нового світу») є багато в чому утопічними. Але вельми очевидним в цій ситуації є безпрецедентна актуалізація проблем біополітики.

Висновки

Попри все, в тому числі і критичне ставлення до означених напрямків біофілософії, вони ілюструють потребу в інтеграції біології із корпусом соціогуманітарії, є постмодерновим явищем із різними варіаціями, націлених на синтез проблематики, розділеної в минулому на окремі наукові дисципліни. Так чи інакше вони визначають вектор поступу сучасного наукового знання, на яке покладаються сподівання на пристойніше майбутнє людства. «Не дивлячись на жахаючі скрипіння і брязкання, велика машина світу все ще може прекрасно працювати, але лише в такому випадку, коли буде визнано, що тривале благополуччя людства неможливо забезпечити за допомогою політики, яка підтримує інтереси деяких людей за рахунок решти, або навіть інтереси всього людства, за рахунок інших живих істот. Єдність Природи — це не гасло, а принцип, який підтверджується усіма природними процесами. Урок цей був вивчений надто пізно, щоб врятувати деяких тварин, але якраз вчасно, щоб спасти нас — тих, хто ще залишився» [7, 194]. Саме тому проблематика, яка утворює широкий діапазон напрямків біофілософії нерідко визначається як «стратегія виживання», збереження життя на планеті. Визначну роль у вирішенні цієї глобальної задачі має зіграти саме біополітика.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. Научная мысль как планетное явление. Москва: Наука, 1977. 191 с.
2. Sattler R. Biophilosophy: Analytic and holistic perspectives. Berlin—New York: Springer—Verlag, 1986. XVI. 284 p.
3. Природа биологического познания. Москва: Наука, 1991. 216 с.
4. Олескин А. В. Биополитика. Москва: МГУ, 2001. 423 с.
5. Чешко В. Ф. Стабильная адаптивная стратегия Homo sapiens. Биополитические альтернативы. Проблема Бога. Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2012. 596 с.
6. Латур Бруно. Где приземлиться? Опыт политической ориентации. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2019. 202 с.
7. Медавар П., Медавар Дж. Наука о живом. Москва: Мир, 1983. 207 с.

REFERENCES:

1. Vernadskiy V.I. (1977). Razmyshleniya naturalista. Nauchnaya mysl kak planetnoe yavlenie [Thoughts of the naturalist. Scientific thought as a planetary phenomenon]. Moskva: Nauka. Book 2. p. 191. [in Russian].
2. Sattler R. (1986). Biophilosophy: Analytic and holistic perspectives. Berlin—New York: Springer—Verlag. XVI. p. 284. [in English].
3. Priroda biologicheskogo poznaniya [The nature of biological knowledge]. (1991). Moskva: Nauka. p. 216. [in Russian].
4. Oleskin A.V. (2001). Biopolitika [Biopolitics]. Moskva: Moscow State University. p. 423. [in Russian].
5. Cheshko V.F. (2012). Stabilnaya adaptivnaya strategiya Homo sapiens. Biopoliticheskie alternativy. Problema Boga [Stable adaptive strategy of Homo sapiens. Biopolitical alternatives. God problem]. Kharkov: ID «INZhEK». p. 596. [in Russian].

6. Latur Bruno. (2019). Gde prizemlitsya? Opyt politicheskoy orientatsii [Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime]. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Yevropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge. p. 202. [in Russian].

7. Medavar P., Medavar Dzh. (1983). Nauka o zhivom [The science of living]. Moskva: Mir. p. 207. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.04.19

© Кисельов М. М., 2019